

IV. RECENZJE I NOTY RECENZyjne

Vývoj správy miest na Slovensku. Zostavil Richard Marsina. Vydateľstvo Osveta, 1985, ss. 305.

W ostatnich latach historycy słowaccy poświęcają wiele uwagi sprawom genezy i rozwoju miast. Zazwyczaj liczne wydawnictwa, które się ukazały z tej tematyki, stanowią pokłosie konferencji i seminariów poświęconych zawężonemu terytorium (np. Spisza) bądź też są próbą syntezy rozwoju miast słowackich¹. Takim też jest zbiór artykułów z konferencji, która odbyła się w Rožňave z inicjatywy Słowackiego Towarzystwa Historycznego i miasta Gemeru. Powyższy tom składa się z 19 odrębnych rozpraw, w dwu działach: pierwszy poświęcony jest ogólnie miastom na Słowacji, drugi rozwojowi miast w Gemerze. Z podziału tego wyłamauje się rozprawa I. Chalupецkiego, której ciekawa tematyka dotyczy zarówno miast spiskich, jak i gemerskich. Rozprawy ułożono chronologicznie, jednak ramy czasowe są zbyt rozległe — od zamierzchłej przeszłości po 1945 r.

W pierwszej rozprawie, pióra R. Marsiny, *Vývoj správy miest v stredoveku*, zawarł autor odpowiedź na 5 pytań badawczych dotyczących: sposobu powstawania i utrwalania się porządku miejskiego; stosunku miasta do pana danego terytorium; organizacji miast; kompetencji organów miejskich i ich terytorialnego ograniczenia; stosunków między organami miejskimi i wiejskimi oraz instytucjami terytorialnymi i państwowymi. Wprowadzeniem do tych rozważań była próba (zresztą bezskuteczna) uchwycenia stosunków miejskich w Niemczech, Szwajcarii, Belgii, Holandii, oraz miast półwyspu Iberyjskiego, którym to zagadnieniom poświęcił autor 3 strony. Cóż jednak można zamknąć w tak skromnych ramach? Zwraca jednak uwagę brak specyfiki miast włoskich oraz całości Francji.

Czy słusznie też użyto nazw Holandia i Belgia w odniesieniu do średniowiecza?

Autor ustalił chronologię tworzenia się ośrodków miejskich oraz ich samorządu, nie pominął również sprawy składu etnicznego pierwszych mieszkańców. Marsina podkreślił również, że miasta, które miały dziedzicznych rychtarzy, nie posiadały zarazem innych organów pochodzących z wyboru. Analizował też pierwsze szersze wzmianki o tzw. wielkiej radzie, które odnalazł w przekazach źródłowych z drugiej połowy XIV stulecia w Żilinie. Wiek później liczyła ta rada już 60 członków.

¹ *Spišské mestá v stredoveku*, Košice 1974; J. Chalupецký, J. Rak, *Dejiny Krompách*, Košice 1981; A. Gácsová, *Historická literatúra o dejinách miest na Slovensku za feudalizmu*, w: *Historický časopis* IX, 1961; R. Marsina, *Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku*, tamże XX, 1972. Por. też Pezinské sympóziu, konferencja w Bytči 1977 r. i in.

Ostatnio ukazały się: praca zbiorowa pod tytułem *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*, zostawił R. Marsina oraz *Výsady miest a mestiečiek na Slovensku (1238 - 1350)*, wyd. L. Juck, Bratislava 1964. Ta ostatnia stanowi wydawnictwo źródłowe Slovenskej Akadémie Vied.

Kolejna, krótka rozprawa pióra O. Halagi, *Spoločenstvá miest na Slovensku* jest oparta na bogatym materiale źródłowym i jest próbą nowego spojrzenia na zagadnienie miast słowackich. Autor uchwycił specyfikę miast średniowiecznych; stwierdził też, że przeważna część miast węgierskich leżała na terytorium dzisiejszej Słowacji, a jeśli chodzi o miasta tawernikalne, to liczba ich wynosiła 95%. Podał również charakterystykę związków miast, ich cele i założenia, które nie miały charakteru lokalnego i wybiegały znacznie poza granice państwa. Odrębną rolę odgrywały szeroko omówione związki miast górniczych. Wnioski autora dotyczą stwierdzenia, że na obszarze północnej Słowacji istniały całe kompleksy prawnych systemów. Miasta tego obszaru przejawiały tendencje do wejścia w orbitę stosunków handlowych ogólnoeuropejskich i to im się udało. Trzecie stwierdzenie brzmi, że co najmniej 3 okręgi dorównywały swym rozwojem najświetniej rozwijającym się miastom i okręgom średniowiecznej Europy Zachodniej. Dlatego też na tym terytorium mieszczaństwo stanowiło odrębny stan w żupie i prowincji.

J. Bartl, w swym artykule *K problémom diferenciacie miest a miesteciek na kral'ovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia* podkreślił, że grody i gródki, stanowiące jeszcze w XIV i XV w. własność królewską, w ciągu następnych stuleci przeszły częściowo na własność feudałów albo też uzyskiwały status wolnych miast królewskich. Kurczenie się domen królewskich występuje szczególnie w czasach panowania Zygmunta Luksemburczyka. Sporo miejsca poświęcił również sprawom związków miast, co wprawdzie odmiennie omówił już poprzednio O. Halaga. Sledził również sprawę przekształcania się *civitas* w *oppidum*. Ten ostatni termin występuje w źródłach już w XIV stuleciu, rzadziej w okresie wcześniejszym. Sporo miejsca poświęcono Kieżmarkowi, leżącemu na pograniczu z Polską, który odegrał dużą rolę w konfliktach z Polską.

J. Karpat w rozprawie *Samospráva v diferenciacii miest na Slovensku* stwierdził, że samorząd miejski rozwijał się równolegle z samorządem terytorialnym i datuje się na wiek XIII. Rozwój samorządu miejskiego był przedmiotem zawiści szlachty, stąd dążność miast do uniezależnienia się od szlacheckich stolic. W walce tej panujący opowiadał się po stronie miast, zwykle z pobudek finansowych. Na uwagę zasługuje również podkreślenie autora, że na 600 osiedli, mających status miejski, zaledwie 60 można było zaliczyć do miast; reszta stanowiła raczej małe miasteczka. Dawny patrycjat miejski w późniejszej dobie przekształcił się w burżuazję, która opanowała aparat władzy i wówczas dopiero zaczęła przejawiać się dążność do ograniczenia samorządu miejskiego. Rozprawa Karpata niewątpliwie wyróżnia się.

Jednemu panowaniu tylko — Andrzeja III — poświęciła swą rozprawę L. Sulitkova: *Listy Ondřeja III. pro města*. Władca ten pragnął uczynić z miast przeciwwagę dla sił opozycji magnackiej, stąd znaczna liczba przywilejów wydanych, bądź też tylko potwierdzonych, dla miast węgierskich. Przeważna część tych dokumentów dotyczyła ziem dzisiejszej Słowacji. Autor starał się wykazać, że władca ten dążył do zespolenia mieszkańców miast zarówno ekonomicznie, jak i politycznie z organami władzy państwowej.

Kolejny artykuł, pióra F. Uličnego, *K vyvinu správy šarišských miest a zemplinských miest miesteciek v 14 - 16. storočí* poświęcony jest początkom i rozwojowi dwu miast: Prešova i Bardejova. Pierwsze z nich rozwijało się począwszy od 1299 r.; drugie wysunęło się na czoło miast w XIV stuleciu. Na czele Prešova stał rychtarz, Bardejova — sołtys (s. 124) i tu sądzę, że właściwszym określeniem tego przedstawiciela samorządu miejskiego byłoby określenie go mianem wójty (w źródłach nazywany *advocatus*, *scultetus*, *woyth* m. in.). Począwszy od 1376 r. Bardejowianie wybierali już swych przedstawicieli, a instytucja sołtysa zanikła. Wywody autora

wzbogacając dokładne listy imienne rychtarzy, jak też przedstawicieli rady miejskiej. W zakończeniu zestawiał Uličny 30 miasteczek zarówno Šarysa, jak i komitatu zemplíńskiego.

Do sprawy Bardejova powróciła M. Marečková w rozprawie *Skaladba bardějovské městské rady v první polovině 17. století*. Autorka oparła swe rozważania na wnioskach z ksiąg miejskich, opłat, podatków, ksiąg majątkowych oraz przyjęcia do prawa miejskiego. Organizacja miasta nie odbiegała od ustroju innych miast w tym okresie. Więcej uwagi poświęcono zakresowi kompetencji rad, wąskiej — senatu oraz szerzej *centrum viri*. W XVII w. Bardejov liczył 3214 mieszkańców, z czego znaczna część mieszkała na przedmieściach. Autorka ustaliła też rodziny, z których rekrutowali się wyżsi urzędnicy miejscy. Patrycjat wynosił w tym czasie 10% ludności całego miasta, przy czym kupcy stanowili 65%, inteligencja — 8%, rzemieślnicy — blisko 7% (nie określono reszty!). Całość rozważań zamyka zestawienie rychtarzy i senatorów.

Następny artykuł O. Wiedermannowej, *K samospráve prešovských predmestí*, oparty jest również na księgach miejskich. Prešov liczył w tym czasie 3686 mieszkańców i 688 rodzin. Przedmieściami jego były Vyšný i Nižný Hušták, które to stały się odrębnymi osiedłami i nie zostały wchłonięte przez miasto. Ramy rozważań zamknięto w obrębie lat 1665 - 1828.

Odrębny w swej treści jest artykuł L. Tajtáka, *K niektorým otázkam vývinu miest na Slovensku v období uhorského kapitalizmu*. Autor za punkt zwrotny w rozwoju miast uważa wiek XVI, kiedy to nastąpiło rozbiecie tradycyjnych kontaktów gospodarczych w skutek podboju części Węgier przez Turków. Odtąd rozwijało się na tym terytorium rzemiosło, a nie handel. Rozważania swe zamknął autor na roku 1900 dokładnymi zestawieniami zatrudnienia mieszkańców w 40 miastach, w których osobno przedstawił również obraz narodowościowy, gdyż mieszkali w nich zarówno Słowacy, jak Węgrzy i Niemcy.

Rozprawa L. Lašána, ostatnia w tej części, dotyczy rozwoju miast na Słowacji już w XX stuleciu (*Rozvoj miest na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*). Rozpatrywany jest ten problem w dwu przedziałach czasowych, od 1918 do 1945 r. oraz od 1949 r. po dzień dzisiejszy. W pierwszym okresie nastąpił upadek starych centrów handlowych i wzrosła liczba proletariatu, w następnym — konsekwentny rozwój miast.

Część II wydawnictwa nosi tytuł: *Vývoj miest v Gemeri*. Otwiera ją rozprawa znakomitej znawczyni spraw miejskich D. Lehotskiej. *Základné črty mestského vývinu v Gemeri*. Punktem wyjścia jest określenie zasięgu terytorialnego Gemeru i jego podziału na 2 większe okręgi: rožňavski, liczący 76 wsi, i Rimavskosobotski, liczący 127 wsi. Oba te okręgi, bogate w lasy i rudy, przecięte znanymi, od najdawniejszych czasów szlakami handlowymi, o starym osadnictwie, stały się siedzibą wielu wybitnych rodzin magnackich. Autorka scharakteryzowała rozwój poszczególnych osad górniczych, kreśląc ich rozwój w późniejszym okresie. W Gemerze wyliczyła 11 wielkich miejscowości o dużym znaczeniu oraz 256 małych wsi. Pięć miast: Dobšiná, Jelšava, Revúca, Rimavská Sobota i Rožňava, podlegało wprost żupie w XIX w. Najwięcej mieszkańców miała Rimavská Sobota (8000), Rožňava (6000).

Rožňavie jest poświęcony następny artykuł pióra O. Halagi, *Banské mesto Rožňava v rokoch 1350 - 1526*. Miasto to występowało wcześniej pod nazwą Dubov Diel, a w XIII w. ustaliła się nazwa *terra Rosno*. Wywodzenie nazwy od zmiękczenia rudy żarem nie jest zbyt przekonujące. Administracja miasta nie odbiegała od ustroju innych miast górniczych, a instancją odwoławczą był sąd górniczy w Gelnicy. Obszar jej należał wprawdzie do ostrzyhomskiego arcybiskupa. Pra-

wa miasta górniczego uzyskała od Ludwika I w 1342 r., a sami mieszczenie wybierali swego rychtarza i radę, z której składu wybierano następnie magistra montanorum — bergmeistra. W 1437 r. zastawił Rożňavę Zygmunt Luksemburski za 2600 zł, na dwa lata, Eberhardowi Klipbergowi z Bambergu. Często szlachta węgierska i magnaci uzyskiwali praw do rożňavskich kopalni. Urzędy w miastach zwyczajnie dzierżyli najbogatsi.

Interesujący artykuł Halagi wnosi wiele nowych spostrzeżeń do dziejów tego miasta i wtapia sprawy rozwoju gospodarczego w całokształt wydarzeń dziejowych, dotyczących szczególnie XV oraz XVI w. (ss. 220, 221, 222).

Kolejna rozprawa M. Składanego, *Začiatky podnikania Thurzovcov v spišskom-gemerskom baníctve* dotyczy rodziny, która miała również żywy udział w hutnictwie miedzi w Mogile pod Krakowem i handlu Krakowa, której to sprawie poświęcono też baczniejszą uwagę. Złoty wiek rożňavskiego górnictwa przypadał na przełom XV i XVI w. Dużą rolę w jego rozwoju odegrał kapitał norymberski. Szerzej omówiono rolę tak Jana jak i Jerzego Thurzona. Thurzonów uważa się już za przedstawicieli wczesnego kapitalizmu.

Słusznie w swej krótkiej rozprawie *K dejinám správy banských miest na Spiši a v Gemeri v 16.-17. storočí* nie rozgraniczył I. Chalupecký Spisza od Gemeru, gdyż naraziłby się na zarzut powtórzeń. Miasta górnicze niezależnie od swego położenia miały bowiem podobny rozwój. Na przykładzie Rożňavy i Krompach wykazał pewne osobliwości, zachodzące w poszczególnych miastach. Omówił też rolę trybuna ludowego zwanego Vormundem. Rozprawa tego autora stanowi jednak cenny przyczynek do rozwoju miast górniczych w obrębie wschodniej Słowacji.

Mniej znaną tematyką zajął się V. Kopčan w swym artykule *Rimavská Sobota pod osmanskou nadvládou*. Z okresu niewoli tureckiej mniej zachowało się źródeł (zaledwie 256 dokumentów). Materiały te dotyczą w pierwszym rzędzie właśnie Gemeru. Odnoszą się one do sposobu ściągania świadczeń na rzecz Turków. Autor wyróżnił 3 typy miast. Pierwszy typ stanowiły te, w których wpływy tureckie były znikome (leżały one między Dunajem a Cisą). Drugi to miasta, w których utrzymywała się załoga turecka (na południu Węgier). Trzeci tworzyły miasta o znaczeniu strategicznym. W tych ostatnich zanikły zupełnie instytucje samorządowe miast. Na przykład w Rimavskiej Sobocie miasto miało swe własne organy władzy z rychtarzem na czele.

Dziedziny heraldyki miejskiej dotyczy rozprawka L. Sokolovskiego, *Mestký erb a postavenie Tisovca počas feudalizmu*. Trzy ostatnie rozprawy: A. Lukáča, *K dejinám mestskej správy v Rožňave koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia*; Podrimavskiego, *Gemerské mestčká v národnom hnutí* (1848 - 1918) oraz E. Rákoša, *Prispevok k dejinám správy Rimavskej Soboty v čase národnej a demokratickej revolúcie*, powracają do spraw miast, o których wyżej była już mowa chociaż w innym czasie.

Trudno w ramach krótkiej recenzji podkreślić wszystkie walory 19 tak różnych rozpraw. Orientacyjny przegląd cennych, opartych na materiale archiwalnym artykułów zaciekawi zapewne zainteresowanych tematyką miejską historyków polskich zwłaszcza, że niski nakład, 1500 egzemplarzy, nie ułatwi jego rozpowszechnienia.

Szkoda tylko, że wydawca zachował układ chronologiczny tomu, co sprawiło, że w kilku artykułach poruszano sprawy tego samego miasta, np. Rimavska Sobota por. s. 247 (art. Kopčana), s. 299 (art. Rákoša). W szeregu artykułów poruszano też sprawę Rożňavy, w kilku sprawę — związków miast.